

FIKTION, FAKTA OG FORTÆLLING

Offentliggjort 13-01-2004, senest redigeret 18-05-2005

Forholdet mellem journalistik og litteratur er ikke kun et forhold mellem fakta og fiktion. De to genrer har forskellige udtryk, forskellige sandheds- og relevanskriterier, og de prioriterer forskelligt

Af Mikkel Hvid

Journalistik *skal* være sand. Litteraturen må lyve.

Nogenlunde sådan lyder hovedbudskabet i Roy Peter Clarks essay ”Between Fact and Fiction: Navigating Treacherous Waters” ([essayet](http://www.poynter.org) ligger på www.poynter.org. I Ole Sønnichens bog [Virkelighedens fortællere](#) er der en dansk og udvidet version).

Udgangspunktet for essayet er den fortællende journalistik; genrens brug af litterære fremstillingsformer og -teknikker som scenisk beskrivelse, dialog og tankereferat skaber polemik om forholdet mellem litteratur og journalistik, og det er den debat Poynter-forskeren blander sig i.

I essayet angriber Roy Peter Clark det som andetsteds er blevet kaldt den falske modsætning mellem litteratur og journalistik. Det som adskiller litteratur fra journalistik, er *ikke* fremstillingsformen, understreger han. Journalister kan uden problemer lade sig inspirere af de store forfattere, som omvendt er velkomne til at låne både teknikker og facts hos journalisterne. Inspirationen går nemlig ikke kun den ene vej. Forfatterne stjæler også fra journalisterne.

Men – fastslår Roy Peter Clark – der er principiel forskel på journalistisk og litteratur, på journalisterne og forfattere. Forskellen ligger i sandhedskriteriet.

Med andre ord: Journalister må kun bruge de litterære teknikker på en måde og på stof, som lever op til det traditionelle journalistiske sandhedskriterium. Det journalisten skriver, skal være sandt i den forstand, at det kan dokumenteres med henvisning til kilder eller faktiske forhold.

At digte og opfinde er forfatterens privilegium, og her går grænsen mellem journalistik og litteratur: Journalistik er formidling sandhed forstået som kendsgerninger, fakta og virkelighed. Litteraturen behøver ikke at være sand i en ydre forstand.

Fortællingens etik

Skellet mellem journalistik og litteratur er altså indholdsmæssigt. Journalister skal – i den fortællende journalistik som inden for alle andre journalistiske genre – formidle kendsgerninger. Journalisternes stof skal være researchet. Forfatterne er velkomne til at tilføje, digte og konstruere deres egne universer – det må journalisterne ikke.

I essayet opstiller Roy Peter Clark en række etiske krav til den fortællende journalist. Du må ikke tilføje noget til din historie, som ikke var der i virkeligheden. Du må ikke skrive adskilte scener sammen, og

du må heller ikke for nemheds skyld slå flere virkelige personer sammen til en. Du må ikke snyde med tiden. Og til slut den etiske fordring der – selv om den bare lyder som en venlig henstilling – i virkeligheden er den afgørende: Du skal i alt du gør bestræbe dig på at give et så ærligt og retvisende billede af den virkelighed du beskriver, som over hovedet muligt.

Journalistikkens udtryk er direkte

Roy Peter Clarks essay er vigtigt. Fordi det afviser det falske modsætningsforhold og præciserer hvor den egentlige modsætning ligger. Og fordi Roy Peter Clark formulerer en praktisk anvendelig fortælleetik som præciserer de krav man kan og bør stille til fortællende journalistik.

Men dermed er forholdet mellem litteratur og journalistik ikke udtømt. Og netop den fortællende journalistik tydeliggør nogle konventionelle forskelle mellem litteratur og journalistik, som det er vigtigt at have sig for øje, hvis man kaster sig over den fortællende journalistiks udfordringer.

For det første er der afgørende forskel på de to formers udtryk. Journalistikken udtrykker sit budskab direkte og eksplicit, litteraturen udtrykker sig mere implicit.

Læser man en moderne roman, novelle eller et digt, støder man sjældent på en formuleret morale. Selv om man forstår de enkelte scener, har overblik over handlingen og forstår personernes relationer, står man som læser ofte på bar bund, når man bliver spurgt om budskabet. Hvad betyder teksten? Hvad vil forfatteren sige med den? Hvorfor har han skrevet teksten? Hvad vil den os? Hvorfor er den relevant? I hvilken sammenhæng skal den forstås?

De fleste skønlitterære tekster kan umiddelbart udlægges på flere måder, og først når man har diskuteret den med andre, eller analyseret dem grundigt, bliver man klar over, hvilke kræfter der er på spil i den.

Sådan er det ikke med journalistikken. Her udtrykkes budskabet direkte. Normalt i tekstens første afsnit hvor journalisten selv drager den logiske konsekvens af sin research, eller overlader ordet til en (ekspert-)kilde, som får lov til at formulere artiklens pointe. Under alle omstændigheder: Budskabet er direkte, og der er ikke plads til tolkninger, tvetydigheder eller misforståelser.

Denne forskel mellem de to tekstformer viser sig også i den måde, vi taler om teksterne på. Litterære tekster tolker vi. Vi skændes om hvordan de skal forstås, vægter forskellige dele af tekstens struktur og kommer derfor til forskellige resultater. Vi er uenige om teksten.

Journalistiske tekster er vi ikke uenig om. Ikke hvis de er godt skrevet. Så er vi uenige med dem eller enige med dem. Vi kan sagtens diskutere journalistiske tekster, men vi diskuterer ikke hvad de betyder, men hvordan vi forholder os til denne betydning. Vi forstår budskabet, men forholder os forskelligt til det.

Man kan sagtens skrive journalistik, som ikke har et erklæret og direkte udtrykt budskab – det er den nemmeste sag i verden – men det strider mod konventionen. Den journalistiske konvention kræver et eksplicit budskab og en tydelig relevans. Og hvis man som journalist afleverer en tekst der lægger for meget op til læsernes egen tolkning, får man den normalt (og sikker med god grund) retur fra redaktionssekretæren med et stort rødt spørgsmålstegn: Hvad er budskabet? Stram op!

To typer læsere

Dermed også sagt at litteraturen og journalistikken har forskellige forestillinger om deres læsere, og om hvad man kan kræve af dem.

Journalistikken stikker sine læsere en færdig pakke, som læserne umiddelbart kan forholde sig til. Litteraturens læsere skal selv pakke pakken ud. Litteraturlæsere må selv tolke og analysere teksten for

at finde frem til, hvad den egentlig betyder for dem. At tilegne sig tekstens budskab er en aktiv proces, hvor læseren selv arbejder.

Normalt vil man i journalistikken ikke acceptere at læserne stilles i et sådant dilemma. Læserne skal have klar besked. Det har de krav på. De må ikke lades i stikke, og de skal ikke gøre sig nogen anstrengelser for at finde ud af, hvad teksten betyder: Det arbejde har journalisten gjort. Journalisten kender tekstens mening.

Tekstens relevans

Litteratur og journalistisk har også forskellige relevanskriterier.

Vi læser litteratur for at opleve andre verdener, liv og mennesker. Vi spejler vores liv i dem, vi møder i litteraturen. Sammenligner vores erfaringer med de litterære figurers og bliver på den måde klogere på vores eget liv gennem det man kunne kalde stedfortrædende oplevelse. Det er fuldt tilstrækkeligt for os som læsere, at vi bliver klogere på vores eget liv. Teksten er sand, når den er sand for os og giver os mening.

Sandheden og relevansen i litteraturen afgøres altså mellem læseren og teksten.

Anderledes med journalistikken. Journalistisk set er det ikke nok at en historie er sand. Sandhed er en betingelse for journalistikken, men det er ikke en tilstrækkelig betingelse. Artiklen skal også være relevant.

En journalistisk historie er relevant, når den lærer læserne noget aktuelt og væsentligt om den verden, som omgiver dem. Læserne skal blive klogere på verden, så de bliver bedre til at begå sig i den. I journalistikken afgøres sandheden og relevansen altså ikke kun af forholdet mellem tekst og læser – relationen mellem virkelighed og tekst er lige så afgørende: Teksten skal pege på et afgørende forhold i verden uden for teksten og læseren. Læserne skal gennem den journalistiske tekst nærme sig virkeligheden på den anden side.

Den journalistiske tekst fungerer som et forbindelsesled mellem virkeligheden og læserne, og dermed bliver der to sandheds- og relevanskriterier: Litteraturen skal opleves som sandsynlig og relevant af læserne, mens journalistiken skal være sand mod den virkelighed, som den foregiver at beskrive.

Skellet er principielt, men der er også glidende overgange, for en del litteratur lever på den præmis, at den giver et retvisende billede af virkeligheden. Realismen, naturalismen og – især – socialrealismen gestalter virkeligheden, det vil sige, at den sætter problemer til debat ved at beskrive sin samtid. Litteraturen nærmer sig hermed journalistikken. Men når referencen mellem litteraturen og virkeligheden bliver for tydelig og direkte, vil man høre kritikerne advare: Det her er ikke litteratur, men journalistik. Så selv om der er en gråzone, er der også en grænse.

Fortælling med tre tråde

Formidlingsmæssigt betyder det ekstra sandheds- og relevanskriterium, at journalistikken får et lag mere end litteraturen.

Litteratur består kort fortalt af to elementer: Handling og baggrund. Handlingen er det centrale. Det er den, som holder læserne fast og binder teksten sammen til en helhed.

Handling er imidlertid ikke nok. Læserne skal have nogle oplysninger for at forstå handlingen, og det er det, jeg kalder baggrund. Det er baggrund, når fortælleren giver sig til at beskrive det miljø, som handlingen udspiller sig i, når han refererer personernes forhistorie, eller påpeger vigtige sammenhænge i teksten. Det er baggrund hver eneste gang fortælleren stopper handlingen og kommer med supplerende oplysninger.

Baggrunden er med i teksten, fordi den er nødvendig for at forstå handlingen. Vi forstår først Lykke-Pers handlinger, når Henrik Pontoppidan giver os baggrunden for dem: hans barndom i en streng og dyster præsteslægt. Baggrundsstoffet er altså nødvendigt for litteraturen, men det er også et problem. Det sænker handlingen. Det trækker tempoet ud af historien. Derfor behandles baggrundsstoffet også anderledes i moderne litteratur end i den mere klassiske.

De klassiske forfattere (og læsere) var mere tålmodige, end vi er i dag, så de gav sig bedre tid til at fortælle baggrund – tag bare Tolstojs ”Krig og fred”; den ville være en tynd sag, hvis vi fjernede baggrundsafsnittene. Moderne forfattere sparer på baggrunden, og de fletter det ind i handlingen for ikke at trætte læserne med lange baggrundspassager.

Forskellen er tydelig, når man sammenligner ”Harry Potter” og ”Ringenes herre”. J.K. Rowling formidler næsten lige så megen baggrund som Tolkien, men hun gør det i små glimt, så læserne ikke glemmer det egentlige: Handlingen. Hun fletter.

Den fortællende journalistisk indeholder – som litteraturen – både handling og baggrund, men derudover har journalistikken et tredje lag: fakta. Journalisten kan ikke nøjes med at videregive baggrundstof. Journalister skal også gengive fakta, som gør læserne klogere på verden udenfor.

Hvor baggrundsstoffet kun skal gøre det muligt for læseren at forstå og forestille sig handlingen, skal faktastoffet belære læserne. Med faktastoffet træder journalisten ud af rollen som historiefortæller, og bliver belærende. Han forholder sig analytisk til sin historie: Hvordan er den her historie typisk? Hvad er den et udtryk for? Hvad gør man, hvis man er havnet i en situation som historiens hovedperson? Hvorfor er den relevant?

Hvor baggrundsstoffet peger ind i og har sit relevanskriterium i selve historien, peger faktastoffet ud over historien, og det har sit relevanskriterium uden for den egentlige historie.

Det er formålet med faktastoffet: At perspektivere, forklare – at reflektere over den journalistiske historie.

Et eksempel: To journalister fra Politiken, Kim Faber og Flemming Christiansen, skrev en forrygende serie fortællende artikler med udgangspunkt i en trafikulykke. Historien er menneskeligt gribende. Den handler om dyb sorg. Fortvivlelse. Krise. Og den viser hvor forskelligt mennesker forholder sig til kriser; den ene, kvinden, bryder sammen, og hendes liv smuldrer indtil hun med støtte fra sine venner får taget sig sammen til at søge og få hjælp. Den anden, manden, bider tænderne sammen og arbejder. Indtil sorgen og krisen rammer ham i nakken.

En fantastisk historie. Men hvis historien bare handlede om det, jeg har refereret, behøvede den ikke at være sand. Den ville være lige så rørende og tankevækkende, hvis de to havde digtet den. Som sådan virker den som litteratur: Vi lever os ind i den og lever med de personer som optræder i historien.

Men uanset hvor godt de to har skruet historien sammen, ville den næppe komme i Politiken – og i givet fald kun som en enlig svale – hvis den ikke var blevet sat i perspektiv af en masse klassisk journalistisk faktaformidling. Hvor mange trafikulykker sker der hvert år i Danmark? Hvor mange dør i trafikken? Hvad sker der juridisk med den, som kører et andet menneske ihjel? Hvad er strafammen? Hvordan overlever man at miste et barn? Hvordan håndterer vi det at miste et familiemedlem? Hvilke tilbud er der til trafikofre og deres pårørende.

En lang række af de spørgsmål besvarede Politikens læsere i klassiske journalistiske baggrundsartikler, og ”Skyggen”, som den journalistiske artikel hed, hentede sin relevans og sin journalistiske eksistensberettigelse fra dem. Uden dem havde ”Skyggen” næppe fungeret som journalistisk artikel.

• Læs den serielle fortælling "Skyggen"

I øvrigt er der et meget interessant sted i artiklen, hvor de to, Kim Faber og Flemming Christiansen, balancerer på grænsen mellem fakta og baggrund. Faderen og moren til drengen, som bliver kørt over i historien, har det meget svært med hinanden, fordi de reagerer så forskelligt på sorgen. Moren sørger, faren trækker sig ind i sig selv og arbejder. Kim Faber og Flemming Christiansen beskriver en del af faderens baggrund og opvækst for på den måde at gøre handlingen forståelig for læserne (det er altså baggrundsstof). Men et sted – den eneste gang i hele historien – træder de ud af rammen og refererer en amerikansk digter, Robert Frost, der selv mistede sit barn, og som har skrevet om mænd og kvinders forskellige reaktionsformer.

Her nærmer vi os altså det, som er klassisk faktastof: Vi går uden for historien og sætter den i sammenhæng med tilsvarende oplevelser, tilsvarende mønstre. Altså faktastof. Det er ikke nødvendigt for at vi kan forstå historien som sådan, men det kan være nødvendigt for at vi forstår, hvorfor historien fokuserer så meget på forholdet mellem de to: Fordi det blot er et eksempel på en større problemstilling, nemlig mand, kvinde og krise.

Den tredje vej

Roy Peter Clark er inde på forholdet mellem litteraturen og journalistikken i et andet essay, "Two ways of reading, three ways of writing". Her er pointen, at vi læser litteratur for at leve os ind i teksten, mens vi læser journalistik (og anden faktalitteratur) for at hente noget ud fra den. Vi læser det ene for oplevelse, det andet for oplysning. For at blive klogere på os selv og for at blive klogere på verden omkring os.

Praktisk betyder det, at der er forskel på en god historie og en god journalistisk historie. Journalistiske historier skal kvalificeres med tal, indsigt, fakta.

Formidlingsmæssigt betyder det, at fortællende journalister ikke kan nøjes med to tråde, handling og baggrund, men skal flette en tredje ind i teksten, en tråd som ligger endnu længere væk fra det hele handler om, og som læserne elsker: handling, action.

Anderledes udtrykt: Hvis ikke Kim Faber og Flemming Christiansens artikel havde været en del af et journalistisk tema om trafik, ville de have været nødt til at indflette et tredje lag, faktalaget, i deres historie, for ellers havde den savnet journalistisk relevans.

Rammen og indholdet

Traditionel journalistik har ingen egentlig handling, og dermed mixes den – som skønlitteraturen – kun af to ingredienser, i dette tilfælde, baggrund og fakta. Men i reportager, portrætter, featureartikler og interviews hvor journalisten eksperimenterer lidt med virkemidlerne, er der tre lag.

Det er imidlertid interessant at sammenligne, hvordan de forskellige lag udnyttes i henholdsvis litteratur og journalistik. Fiktionsforfatterne bruger deres bedste, mest forførende og billedskabende teknikker på den del af stoffet, som er mest interessant. De stærkeste midler til den stærkeste del af historien. Her er dialog, her træder personer tydeligt frem, her kan læserne se handlingen for sig, men baggrundsoplysninger og mindre afgørende passager klares med et hurtigt referat. Altså en klar og bevidst prioritering fra de skønlitterære forfattere.

Omvendt i journalistikken – i hvert tilfælde når vi ser bort fra den gennemførte feature (som for eksempel "Skyggen"). Så bruges de kreative midler på rammefortællingen og altså den sekundære historie. For eksempel skriver journalisten en billedrig og interessant historie, om hvordan han parkerer sin bil på den stille villavej, hvordan han går op ad havestien – gruset knaser under hans fødder – og hvordan han af ren og skær nervøsitet taber både blok og kuglepen, da døren går op og

berømteden, som han skal interviewe, pludselig står foran ham.

”Kom indenfor!”, siger hun, og journalisten gengiver det, for scenisk dialog er godt læsestof.

Historien fortsætter med at journalisten beskriver, hvordan berømteden fører ham gennem entreen og ind til sofabordet, hvor der naturligvis står kaffe, og så – netop her hvor den egentlige historie skal til at begynde, her hvor vi læsere gerne vil rives med af en spændende beretning om berømtedens interessante liv eller på nærmeste hånd være vidner til interessante episoder, som fortæller noget betydningsfuldt om hans karakter og personlighed – netop her hvor der virkelig er brug for fortælle teknik, der gør stoffet farverigt, mindeværdigt og interessant, her slår journalisten over i klassisk referat, klassisk interview eller en anden kedelig fortælleform.

Der er læsevis af den type historier i bladene. Spændende, fortællende optakt og så når den egentlige historie begynder: ord, ord, ord. Tale, tale, tale. Citat, citat, citat.

De kreative fortælle midler bruges altså i journalistikken på rammefortællingen eller på det som lægger op til det egentlige, mens det som er den gode historie, afvikles som et referat eller i direkte citat.

Her kunne journalisterne lære noget af de skønlitterære forfattere: Brug de stærke midler på det gode stof, og få det kedelige overstået i en fart og med mindre iøjnefaldende teknikker.

Epilog

Forholdet mellem litteratur og journalistik kan altså ikke reduceres til et forhold mellem fiktion og fakta. Det er en principiel forskel, men derudover findes der en række konventionelle og traditionelle forskelle: der er forskel på, hvor eksplicit budskabet skal formuleres; på hvor meget, der lægges op til læsernes fortolkning; forskel på om værkets relevans og sandhed alene afgøres i relationen mellem læser og værk eller om det også afgøres i relationen mellem værk og virkelighed; og forskel på hvor mange lag historien skal flettes af, to eller tre.

Er disse forskelle kun konventionelle? De fleste af dem er. Der er intet i vejen for at skrive fortællende journalistik med et ikke-ekspliciteret budskab. Det kan man sagtens. Det strider mod fagets norm og den aktuelle praksis, men det er muligt og udfordrende, både for journalisten og for læseren. Og efterhånden som den fortællende journalistik vinder frem, kan man forestille sig, at både læserne og redaktionerne vænner sig til, at journalistik ikke altid er bøjet i neon.

Så det modsætningsforhold er ikke skarpt og principielt.

Omvendt er det næppe muligt eller hensigtsmæssigt at udfordre det andet modsætningsforhold. Journalistik og litteratur *bør* have forskellige relevans- og sandhedskriterier. God litteratur behøver ikke at afspejle, tematisere eller perspektivere noget som helst i samtiden, spørg bare Potter og Hobitten. Måske afspejler de på et mere symbolsk plan noget i deres samtid, men de kan sagtens læses som gode historier uden denne ydre henvisning. Det kan og skal journalistik ikke. Journalistik skal – om den er fortællende eller ej – tematisere samtidens principielle problemer, og hvis man opgiver den fordring, kan man lige så godt opgive sandhedskravet: Så giver det ingen mening at kræve at artiklen skal være researchet og underbygget. Det giver kun mening så længe man fastholder, at den tematiserer noget uden for sig selv – når den henviser til noget uden for sig selv.

I indledningen til den vigtige antologi ”The New Journalism” skriver Tom Wolfe, at den nye journalistik opstod i det tomrum, der opstod mellem litteratur og journalistik, da forfatterne i 1950’erne opgav realismen og kastede sig ud i de modernistiske formeksperimenter. Da forfatterne ikke længere havde modet til at beskrive deres samtid i fiktiv form, tog de unge journalister udfordringen op: Som journalister satte de samtiden til debat, men de brugte litterære teknikker i deres journalistik.

Det er den dobbelthed, der er vigtig for at forstå den fortællende journalistik. Og den dobbelthed er vigtigt at fastholde, hvis de kreative ambitioner som i dag udfoldes inden for den fortællende journalistik, ikke bare skal blive til stil og underholdning og dermed efterlade et nyt tomrum.